

УДК 347.973(477)

В. С. Шевченко

в. о. директора

КВНЗ «Бердичівський медичний коледж»

Житомирської обласної ради

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОЧИНСТВА ДЕРЖАВНОЮ МОВОЮ В УКРАЇНІ

Тема статусу державної мови в Україні останнім часом є предметом обговорення як у наукових колах, так і в суспільстві загалом. Важливим аспектом статусу державної мови є мова, якою здійснюється судочинство, або мова судочинства. Як засада конституційного ладу державна мова є одним з атрибутів судочинства, який невід'ємно супроводжує процес реалізації державою її владних повноважень та забезпечує встановлений правовий порядок. Мова судочинства є однією із засад здійснення правосуддя в Україні.

Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. З метою забезпечення рівності конституційних прав і свобод громадян та їх рівності перед законом у всіх формах судочинства під час здійснення провадження у справах використовується державна мова. При цьому всі особи, які беруть участь у справі, повинні мати право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді, заявляти клопотання тощо, рідною мовою або мовою, якою вони володіють; знайомитися з матеріалами справи, судовими рішеннями, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому процесуальним законодавством.

Різним аспектам статусу державної мови і мови судочинства присвячено праці таких науковців, як В. Марковський, А. Токарська, Г. Черненко, А. Іванський, Ю. Караник, І. Андронов, В. Сліпенюк, С. Чванкін, та ін. Однак у зв'язку з суттєвими змінами у мовному законодавстві, зокрема, визнанням Конституційним Судом України Закону України «Про засади державної мовної політики» неконституційним, питання мови судочинства потребує додаткового аналізу.

З метою визначення порядку застосування мови судочинства, з урахуванням останніх змін законодавства України у сфері регулювання мовних відносин важливе значення має розуміння поняття судочинства та його меж. Термін «судочинство» в Конституції України використовується чотири рази. Один раз – у ст. 92, положення якої визначають, які сфери суспільного життя визна-

чаються виключно законами України. Три рази термін «судочинство» вживається у розділі VIII Конституції України «Правосуддя», в якому встановлюється, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Конституційний Суд України тлумачить правосуддя як галузь державної діяльності. Як зазначив Суд, правосуддя – це «самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ» [1].

Важливою щодо змісту правосуддя можна вважати юридичну позицію Конституційного Суду України, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах [2]. Водночас суд вказав і на інструментальну функцію правосуддя, зазначивши, що право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя [3].

В «Юридичній енциклопедії» під правосуддям розуміють правозастосовчу діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку належних до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ із метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [4, с. 51]. Під судочинством розуміють процесуальну форму здійснення правосуддя, діяльність суду. Є видом державної діяльності, пов'язаною з розглядом і вирішенням цивільних, кримінальних та інших судових справ [5, с. 719].

Буквально термін правосуддя означає «суд за правом», а термін судочинство – «діяльність суду». Тому перший термін акцентує на змісті (за правом), другий – на формі діяльності (діяльність суду) як специфічному смислі термінів [6, с. 28]. Проте варто наголосити і на безпосередньому взаємозв'язку цих понять.

Така позиція знайшла своє відображення і у законодавстві України. Зокрема у ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Отже, судочинство є формою здійснення правосуддя, яке здійснюється

ся виключно судами, на які Конституція поклала обов'язок розглядати та вирішувати судові справи.

Судочинство належить до різновидів суспільної діяльності, в основу яких покладена міжособистісна комунікація [7, с. 175]. Принцип державної мови судочинства включено до переліку основних принципів, які мають застосовуватись на всіх стадіях судочинства, а отже, це не просто технічний захід, а обов'язкова складова частина процесу. Він є одним із базових принципів судочинства, порушення якого тягне за собою порушення законності під час вирішення справи суспільної діяльності, в основу яких покладена міжособистісна комунікація [8, с. 134].

Основними нормативно-правовими актами, які врегульовують сферу мови судочинства, є Конституція України, відповідні кодекси в залежності від форми судочинства (кримінальне, адміністративне, цивільне, господарське) та відповідні закони.

За ст. 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Основним Законом України закладено конституційні основи для використання української мови як мови судочинства та одночасно гарантовано рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою [9, с. 13].

Ця стаття була предметом офіційного тлумачення у рішенні Конституційного Суду від 14.12.1999 р. № 10-рп/99. Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Публічними сферами, в яких застосовується державна мова, охоплюються, насамперед, сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування (мова роботи, актів, діловодства і документації, мова взаємовідносин цих органів тощо). До сфер застосування державної мови можуть належати також інші сфери, які відповідно до ч. 5 ст. 10 та п. 4 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначаються законами [10].

У ст. 29 Кримінального процесуального кодексу України зазначено, що кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою.

Особа повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення.

Слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи незначною мірою володіють

державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому цим Кодексом [11].

Ст. 15 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає, що судочинство і діловодство в адміністративних судах провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасників судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

Учасники судового процесу, які не володіють або незначною мірою володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому Кодексом [12–14].

Відповідно до ст. 9 Цивільного процесуального кодексу України цивільне судочинство в судах провадиться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

Згідно зі ст. 10 Господарського процесуального кодексу України господарське судочинство в судах здійснюється державною мовою. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

Крім Конституції та галузевих кодексів мову судочинства, також регулює Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02.06.2016 р. У ст. 12 передбачено, що судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою.

Проаналізувавши законодавство, можна дійти висновку, що його норми однозначно передбачають, що мовою кримінального, адміністративного, цивільного та господарського судочинства є державна мова. На перший погляд, все зрозуміло, але в законодавстві чітко не визначено меж адміністративного, цивільного та господарського судочинства. Через те у судовій практиці склалася ситуація, коли суди по-різному визначають межі судочинства. Насамперед це стосується мови звернення до суду. Одні суди вважають, що звернення до суду ще не є судочинством, тому мова звернення (позову) не обов'язково має бути державною.

Наприклад, в ухвалі від 26 листопада 2008 р. у справі № 6-3835св08 колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України скасувала ухвалу судді апеляційної інстанції про визнання апеляційної скарги неподаною через те, що заявник не виправив недоліки апеляційної

скарги, а саме не подав апеляційну скаргу, викладену державною мовою. Також зазначається, що серед вимог щодо форми і змісту апеляційної скарги не визначено звернення зі скаргою до суду тільки державною мовою [16].

У деяких рішеннях суду зазначається, що позовна заява не є судовим документом і тому не обов'язково має бути викладена державною мовою. Така позиція міститься в Ухвалі Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 13 жовтня 2011 р. у справі № 2-4149/11 [17].

Певні особливості в цьому контексті має кримінальне судочинство. У ст. 29 Кримінального процесуального кодексу України чітко зазначено, що кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Сторона обвинувачення, слідчий суддя та суд складають процесуальні документи державною мовою. Специфіка кримінального судочинства полягає в тому, що особа в порядку кримінального судочинства (навіть у справах приватного обвинувачення) має право подати заяву до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування і не може безпосередньо звернутися до суду. Судове провадження в процесі кримінального судочинства є частиною кримінального провадження, яке, за Кримінальним процесуальним кодексом України, має чітко окреслені межі.

Тому більш детально зупинимося на межах адміністративного, цивільного та господарського судочинства. У вже згаданих вище галузевих кодексах передбачено, що судочинство здійснюється у певних формах та певному порядку. Так, формою адміністративного судочинства є позовне провадження, формою господарського судочинства є позовне та наказне провадження, а цивільне судочинство здійснюється в порядку позовного, наказного та окремого провадження. Будь-яка форма судочинства розпочинається з письмових заяв учасників справи, про що зазначено у всіх кодексах, тому заяви учасників справи є процесуальними документами в процесі судочинства, а судочинство провадиться державною мовою. Така позиція відповідає юридичним позиціям, викладеним у Рішенні Конституційного Суду України від 22 квітня 2008 р. № 8-рп/2008 у справі про мову судочинства. В цьому рішенні Конституційний Суд визначив межі судочинства, зазначивши, що види судочинства є процесуальними формами правосуддя та охоплюють порядок звернення до суду, процедуру розгляду судом справи та ухвалення судового рішення. Державною мовою здійснюються ведення судового процесу, складання судових документів та інші процесуальні дії і відносини, що встановлюються між судом та іншими суб'єктами на всіх стадіях розгляду і вирішення адміністративних та цивільних справ [18]. Таким чином, на нашу думку, адміністративне,

цивільне та господарське судочинство розпочинаються з моменту звернення до суду і закінчуються прийняттям рішення за результатами розгляду справи по суті.

Необхідно також зазначити, що з приводу мови судочинства, не беручи до уваги його концептуальні недоліки, у Законі України «Про засади державної мовної політики» (втратив чинність як такий, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)) було чітко врегульовані межі судочинства. Зокрема, ст. 14 встановлювала, що судочинство в Україні у цивільних, господарських, адміністративних і кримінальних справах здійснюється державною мовою. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи і докази, викладені державною мовою. Особам, що беруть участь у розгляді справи в суді, забезпечується право вчиняти усні процесуальні дії (робити заяви, давати показання і пояснення, заявляти клопотання і скарги, ставити запитання тощо) рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача у встановленому процесуальним законодавством порядку [19].

Також питання мови судочинства чітко врегульовано у проекті Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Згідно зі ст. 11 мовою судочинства в Україні є державна мова. Сторони, які беруть участь у справі, подають до суду письмові процесуальні документи, викладені державною мовою. Суді складають та оприлюднюють рішення державною мовою [20]. Цей законопроект був прийнятий Верховною Радою України у першому читанні і взятий за основу.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що мовою судочинства, у тому числі і звернення до суду, має бути державна мова, тому що порядок звернення є частиною судочинства, яке, відповідно, є процесуальною формою правосуддя. Крім того, ефективне функціонування судового дискурсу, учасниками якого є велика кількість осіб, вимагає однакового його розуміння всіма сторонами судочинства, що може бути досягнуто тільки за умови використання державної мови. Конституцією України кожній особі гарантовано рівні конституційні права і свободи та рівність перед законом незалежно від її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Література

1. У справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9

статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) : Рішення Конституційного суду від 10.01.2008 р. № 1-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08>.

2. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) : Рішення Конституційного суду України від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-03>.

3. У справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) : Рішення Конституційного суду України від 07.05.2002 р. № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02>.

4. Маляренко В. Т. Правосуддя. Юридична енциклопедія : у 6 т. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Юридична думка, 2003. Т. 5. С. 50–51.

5. Сірий М. І. Судочинство. Юридична енциклопедія : у 6 т. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Юридична думка, 2003. Т. 5. С. 718–719.

6. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода. Київ : Бібліотека Міжнародного часопису «Проблеми філософії права», 2009. 316 с.

7. Іванський А. Й. Окремі аспекти застосування мови у цивільному судочинстві України. *Наше право*. 2014. № 3. С. 169–176.

8. Канарик Ю. С. Принцип мови у контексті вдосконалення господарського судочинства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Випуск 5. Том 1. С. 132–134.

9. Чванкін С. А. До питання про мову, якою здійснюється цивільне судочинство. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного, м. Одеса, 13 грудня 2013 р. Одеса : Фенікс, 2014. С. 12–16.

10. У справі за конституційними поданнями 51 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) : Рішення Конституційного суду від 14.12.1999 р. № 10-рп/99. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/406>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

12. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

14. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

15. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

16. У справі № 6-3835св08 : Ухвала колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26.11.2008 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2600676>.

17. У справі № 2-4149/11 : Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 13.10.2011 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/51729682>.

18. У справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) : Рішення Конституційного суду України від 22.04.2008 р. № 8-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08>.

19. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI (втратив чинність). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

20. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Проект Закону України від 09.06.2017 р. № 5670-д. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua>.

Анотація

Шевченко В. С. Проблеми здійснення судочинства державною мовою в Україні. – Стаття.

У статті розглядаються питання застосування державної мови у судочинстві України. Звертається увага на важливість зазначеного питання, його міцний зв'язок із правами людини. Розглядаються аспекти законодавчого регулювання застосування державної мови у судочинстві України з урахуванням останніх змін законодавства у цій сфері суспільних відносин.

Ключові слова: правосуддя, судочинство, державна мова, мова судочинства.

Аннотация

Шевченко В. С. Проблемы осуществления судочинства государственном языке в Украине. – Статья.

В статье рассматриваются вопросы применения государственного языка в судопроизводстве Украины. Обращается внимание на важность данного вопроса, его прочную связь с правами человека. Рассматриваются аспекты законодательного регулирования применения государственного языка в судопроизводстве Украины с учетом последних изменений законодательства в данной сфере общественных отношений.

Ключевые слова: правосудие, судопроизводство, государственный язык, язык судопроизводства.

Summary

Shevchenko V. S. Problems of legal proceedings in the state language in Ukraine. – Article.

The article deals with the issues of the use of the state language in the legal proceedings of Ukraine. Attention is drawn to the importance of the stated issue, its strong link with the human rights. The aspects of legislative regulation of the state language use in the legal process of Ukraine are considered in terms of the recent legislative changes in the given sphere of public relations.

Key words: justice, legal proceedings, state language, language of legal proceedings.